

नेपाल भाषाया मूलंपु

लेखक—

आदि यज्ञाचार्य

प्रकाशक

धर्मोदय कन्या पाठशाला

नेपाल सम्वत

१०६८

बुद्धसम्वत

२४९२

श्री वज्रयोगिन्यैनमः
मरूपिं कलाःपिनि स्मृती

मुद्रक—

सु० ऋद्धिबहादुर मल्ल.
जोरगणेश छापाखाना
नेपाल ।

भूमिका

थःगु मातृभाषाया समुचित शिक्षा हे फुल्ल शिक्षाया न्यंगः
 खः थकिया शिक्षा गरतक थःके बांलाक प्रकाश सुखी अनतक
 थःगु उन्नति तथा बिकास ज्वीमखुगुलि हो थः गु मातृभाषाया
 सेवा यायेगु परम कर्तव्य व धर्मखः । थःगु भाषाय त्वनेगु
 च्वयेगु स्वयेगु त्वःनुपिसनं थांकेने थाके बिचार गौरब
 ह्थिथं यायां उत्साही जुगु खने दु । नेपाल भाषाया प्राचीनकाले
 प्रकाश व प्रचार जुया सुरक्षितजुया च्वंगु व्याकरण, कोष व
 ममेगु सफुतन देश विदेशे अपाल दयेफुनं; उकिया संस्कृतिनं
 छुबिचार मयासं मगानिगु खनेदु । शिक्षाशास्त्रमध्ये व्याकरण
 शास्त्रया मिश्रानं सकसितं मदकं मगाःगु थाकेनं थाकुगु
 जुयाज्वन । उकि ममापंगु भाषाया प्यगु न्यागु व्याकरण शास्त्र
 प्रकाश व बिकास जुजुं तिनि, उगु उगु भाषाया उच्च उज्वल
 उन्नत जुया पूण प्रचार जुजुंवन अथे हे झांगु थुगु भाषायानं
 प्रथम छगुजक प्रकाश गु व्याकरण छगुलिजक गन झीत
 गाइ ! उकि सकल भाषा सेवा महान व्यक्तिपसं ह्थिथं ह्थिथं थःगु
 मातृभाषायात उन्नत उज्वल यायेगु लागी कुतः याये मालं ।

आः जि 'नेपाल भाषाया मूलपु' धैगु चिकिचा धंगु सफु
 छगु च्वया थकि संज्ञा शब्दया शुद्धाशुद्धरूप व मुख्यमुख्य मःगु
 नेमया सरल रूप व प्रत्यय इत्यादि खया छुमां छुमां तया बिया-
 गु दु । थुगु व्याकरण सफुलि प्रकाशित, अप्रकाशित, कोष व्याक-
 रणयात प्रदर्शित याना अगलं बिकास क्यता सहाय बी,
 थकि नथितूं ज्यानं भाषाया मूलपु कयाछु गौरब केनिला ! धैगु

जिं आशा यानागु दु । थ्वसफू चिकिचा धंगुलिंन बांलाक खँया पष्ठथाये मफत अय्सां थकिं छुं उपयांगी ज्वीगु खण्डे थःगु परिश्रम सफल खने । थकि मज्यूगु द्रंगु दःसा सूचना निघा ज्वी धैगुनं आशा कयागु दु ।

हानं मेमेगु छगु निगु खनं थन बिशेष च्वयत्यनाः—

(१) नपुंसक लिङ्ग संज्ञाया आकारांते सप्तमि बिभक्ति प्रत्यय मिखां, हुखां, संज्ञां, सिमां, क्रियां, भाषां इ० थुगु ' ' चिह्नया प्रयागया उच्चारण चत्त थ्वीकिं मफुगुलिं थकिया पलिंसाय्जिं ' य् ' या हे थुगुलिं प्रयाग याना बिया गथेः— मिखाय्, हुखाय्, संज्ञाय्, सिमाय्, क्रियाय्, भाषाय्, इ० ।

अकारांते-फस्य्, हास्य्, लख्य्, सिथ्य्, सलिख्य्, छ्योनेय्, इ० थथे गुलिं गुलिसिनं च्वच्चेनः; थकि बिभक्ति प्रत्यय 'य्' याये माःगु मरू हानं फस+य्= फसे, थथेनेम ज्वोनंमखु । फस+इ= फसे, इ० शुद्ध नेम सिद्धजू, आंक फसे, हासे, लखे, सिथे, सलिखे, छ्योने, इ० यायेमाः ।

(२) प्रथम प्रकाश जूगु व्याकरणया उक्तिथेतुं थकि संज्ञाया अन्य आखः 'रहाट्, प्वाठ' (सूद्धन्य ट्, ठ वर्णतुं) थकि प्रयोग-यानागु व दीघ उच्चारण ज्वागु आखया चिह्न (:) बिसर्गयाहेतुं थकि ज्ञ बिबहार यानागु दु ।

(३) धात्वी पुर्बबर्त्ति बर्ण ह्रस्व 'इ उ' कार यायेमाः गथेः— बये, उले, मुने, तुले इ० । (अशुद्धगु):-बीये, ऊले, मूने, दूले, इ० ।

हानं अर्थेहे च्वेय्यागु चिना आखः (संयुक्ताक्षर) यायेमाः गथेः— त्वने, ह्वने, थ्वये, ध्वने, ग्वये, स्त्वये, च्वये, इ०,

(अशुद्धगु):- तोने, होने, थोये, बोने, गांये, सोये, चोये ३० ।

धातुया अन्त्ये थुगु ग्वः आखः यायेमाः गथे:- हिले, त्वःते, सःते, मुपे, याये, मुने, ३० । (अशुद्धगु): हिल्ये, त्वःत्ये, सःत्ये, मुप्ये, याय्ये, मुन्ये, ३० ।

(४) प्रेरणार्थक क्रिया य'याःके, व्वंके' या 'के' यायेमाल 'क्ये' यायेमज्यु; थाकया बिशेषरूप साकसा, थाक क्रियारूपे बा भूत भाबव्यत या उच्चारण साका काये माल ।

(५) छगुगु ब्याक्क धात्वा प्रेरणाथक क्रिया प्रत्यय 'क' ज्वी गथे:—(याय्+के)-याके, (व्वन+के)-व्वंके, (हिय्+के)-ह्वीके(पिय्+के)-पीके, (हय्+के)-हेके, (सत्+के) सत्के इत्यादि, थुख्त दकभनं संधि ज्वी, आक थुाँके 'क्' अन्त्ये दुगु, प्रेरणा-थक क्रिया धका साँकेगु, श्व धात्वा न्ह्यानेयाआखः ह्रस्व"इ उ" याये मज्यु गथे:—ह्वीके, पिकल, पिका, ३० । थथे यायेमाः—ह्वीके, ह्वीकल, ह्वीका नाँके, नीकल, नीका, लीके, लीकल पोके, पीकल पीका ३० ।

(६) प्राचीनया संज्ञा शब्दे दकभनं सप्तमी बिभक्ति 'स' प्रत्यय जुयाच्चन गथे:- ख्वाःस ख्वालस, लःस, लखस, छयोंस, सफुलस, सिमास इत्यादि, थुगु 'स' या बिभक्ति थौँकने नाकं चले मजुया वन । गुलिसिनं प्रचलितगु, संज्ञा शब्दे-ख्वाः छयो, लः, ह्वाः, इत्यादि थजःगु शब्दे जक 'ले, खे, ने, टे, इत्यादि' सप्तमी बिभक्ति प्रत्यय ज्वीगु धकानं धाल । जि स्वयांला, थजःगु संज्ञाशब्दे गुगु गके प्रत्यय ज्वीगु खः, थिक सरल, नेमित्, छु' निश्चित मज्जुगुलि हानं थजःगु संज्ञा शब्दया आखः गुगु गुख्तं

लोपञ्जगुप्त्र हानं गुगु आखःतया सप्तमी विभक्ति प्रत्यय ञ्जीगु
खः उगु उगु संज्ञा शब्दत थन विशेष सीक माःगुलिह थजःगु
संज्ञा शब्दया पूवरूप (न्धाया संज्ञाया रूप) थाक फक संग्रह
याना तथा चियागु दु ।

प्राचीन भाषाया शब्द याद मयासे गुलि विद्वानांपस
नेपालभाषाय क्रियाया बहु बचन मरु धकानं धाल, थथे
घायेगुनं थिक मजू । प्राचीन क्रियाय बहुबचनशब्दया लुमां भति
थन क्यने त्यानाः-अन्य मध्यम, पुरुषया बतमाने एकबचनः-
धाः, नः ब्वः, काः, याः । प्राचीने धाव, नव, काव, याव, ब्वव,
प्राचीनया बहुबचनेः-धायु, नयु, कायु, ब्वन्यु, यायु ।

भूतकाले एकबचने धाल, नल, ब्वल, काल, यात । प्राचीने
बहुबचनेः-धाला, नलो, ब्वनी, काला, यातो इ० ।

भविष्यत कालया एकबचने धायि, नयि, ब्वनि, कायि,
यायि ।

प्राचीनया बहुबचने धायी (धाई) नयी (नई) ब्वनी; कायी,
यायी (ई)

उत्तमपुरुषया वर्तमान व भविष्यत काले एक बचने धाये,
नये, ब्वने काये, काये, ।

प्राचीनया बहुबचने धायै, नयै, ब्वनै, कायै, यायै ।

भविष्यत काले (तिनि) प्रत्यय जक थपे ञ्जीगु गथेः-धाये
(तिनि) ब्वने (तिनि) धायै (तिनि) ई० ।

भूतकाले एकबचने धया, नया, कया, ब्वना, याना, ।

प्राचीनया बहुबचने धाया, काया, नया, ब्वना, ।

तर थौंकने बहुबचनया व्यवहार मयाःगुलि थकिनं जि बहुबचनया व्यवहार शब्द लिकयातुं बियागुजुल ।

(७) तृतीया विभक्ति छगुजके बाहेक मेगु छुं कारक बिभक्ति प्रत्यय यायेतः प्राणि बाचक संज्ञाया अन्त्ये (ल, ख, न, इत्यादि) थजागु तनिगु व्यञ्जन आखःया माःगु मरु; गथेः— मनु-मनुख, को-कोख, चल-चलख । बखुँ-बखुन, चखुँ-चखुन, इखुँ-इखुन, । इमु-इमुल, किनु-किनुल, त्यगु-त्यपुल ३० ।

तृतीया विभक्ति प्रत्यय याय बले तनिगु अन्त्यआखः दुगु स्वयानं तंगु संज्ञाशब्दे सरल (अप्रया) वौलीगुदुः—

मनुखं, कोखं, त्यपुखं, ' या ' मनुनं, कोनं त्यपुनं ३० ।

इमुलिं, किनुलिं, बमुलिं, ' या ' इमुनं, किनुनं, बमुनं ३०

चखुँनं, बखुँनं, धुनं ' या ' चखुँनं, बखुँनं, धुनं ३० ।

(८) सुखल, पडल, धडल, सडल, दुल, धुल ३० या व्यञ्जनान्त आखः या 'ल' या लोप जुया न्वेयागु आखले दीर्घ ज्वी बले ' सुख, पड, धड, ३० थौंकनेया प्रचलित शब्दे थिक्मिले जूगुदुः सुखलि, पौलि, धौलि, ३० शब्दयाःसा थ्व 'लि' आखः छगः लोप याये माल आखः लोप जूगुया शब्दे चिह्न थन छुनं खनेमदुग छता हानं धौ पौ सौ ३०'औकारान्त शब्दे दीर्घ चिह्न गथे प्रयोग यायेग, थजः २'थुकथं मज्यगुलि थकि जि सुखल, धडल, ३० शब्द न्वयागु थकि स्वपौया व्यञ्जनान्त शब्दया उकार मध्यवर्ति शब्दे स्वयु । थथेहे हानं थकि खैच शब्दया खइच व गौच, औच या गउच, अउच, न्हायागुहे कथं नियमयायेमाःगु थं जुगुलि थुगु शब्दया रूपनं थुखंतःधका सीका कायेमाल ।

लेखकः—

विषयसूचि

संख्या	विषय	पृष्ठ
१	संज्ञाय्	१
	(१) हुस्व इ उ. अन्यगु शब्द	१
	(२) दीर्घ ई ऊ अन्यगु शब्द	२
	(३) व्यञ्जानान्त शब्द	२
	(४) लीङ्ग हीकेगु	४
	(५) अ ओ इ ई कारान्तादि संज्ञा शब्द	६
	(६) शब्दार्था विभक्तिप्रत्यय	७
२	सर्व नामे	८
३	गुण (विशेषण) शब्दे	१०
४	क्रिया वाचके	११
	क्रियाया रूपा बली	१२
	धातु संग्रह	१५
५	अव्यये	१६
६	शब्द रचनाया	१८
	(क) कर्त्तृवाचक	१९
	(ख) कर्मवाचक	१९
	(ग) भाववाचक	२०
	(घ) क्रियावाचक	२१
२	(क) तद्धित कर्त्तृवाच	२२
	(ख) भाववाचक	२३
	(ग) गुणवाचक	२४
३	समासे	२५

नेपाल भाषाया मूलंपु

१. संज्ञाय्

१. ण्स्व इ उ अन्त्यगु शब्दः—

(क) भाषाया नपुंसकलिङ्गया शब्द व्याक्रं थथेः—ति, फि, हि, खि, हि, मि, चि, जाकि, च्वकि, बजि, मरि, बानि, हि-ति, भुति, मति, छालि, पुथि, सःखि, लाखि, टुकि, टुफि, टुटि, कप्ति, तुपलि, (तपलि) च्वाप्ति, हानि, चःनि, खचि, ख्यालि, पलि, मसि, चुपि, ग्वालि, बोलि, छसि, ढकि, पालि, अमालि, मुसि, फसि, दुसि, लुसि, तुसि, पलि, सि, खसि, कसि, कःनि, चुरि, कलि, बान्कि, पचि, पति, छि, कःसि, सलफि, ग्वालि, इ.°।

(ख) पालु, त्यफु, सुसु, दुरु, च्वापु, खसु, पु, तु, बकु पटु, हलु, म्हुड, पुड, कडु, हकु, हिकु, न्हु, कु, पुलु, दिगु, आलु, मुलु, कपु, किपालु, लखु, लु, गु, इ० ।

(ग) भाषाया प्राणिशब्दया उभयलिङ्ग शब्द थथेः—ॐ भालु, भट्ट, तिइतु, पसु, भउ, बमु, धुँ, छुँ, तुँ, चखुँ, बखुँ, इखुँ,

विशेषः—ॐ थजःगु भालु, भट्ट, तिइतु, इत्यादि उभयलिङ्ग (मिसा, मिज) या शब्द थकि अपालं व्यवहारजू ।

त्वपु, फिर, मनु, इमु, किसि, कि, पंछि, पति, फइ, बिलि,
बोधि, न्हेबि, दंमि, कुबि, हइ, कःलि किमि कापछि ६० ।

२ दीर्घ ई ऊ अन्त्यगु शब्दः—

(क) भाषाया मनुष्य बाचक पुलिङ्ग शब्द थथेः— जोशी,
जोगो, कःमी, लमी, माझी, सिपाही, कजी, काजी, धामी
कामी, सुळीं, समझी, तःमी, ६० ।

(ख) साहू, ब्रम्हू, कुल, गट, खँ, पूँ, ज्यापू, घःकू, कळ,
बाबू, ६० ।

(ग) भाषाया नी अन्त्ये वैगु मनुष्य बाचक स्त्रीलिंग शब्द
थथेः— नीनी, रानी, अनी, नानी, ६० ।

३ व्यञ्जनान्त शब्दः—

भाषाया नपुंसकलिंग शब्दया, ल, ख, ट, ठ, च, स, न,
म, थजःगु, व्यञ्जनवर्ण अन्त्ये वैगु संज्ञा शब्दया उगु अन्त्य
आखःलोप जुया च्वेयागु स्वर आखःया उच्चारण दीर्घ ज्वनिगु
ह्रस्व इ उ या दीर्घ ई ऊ ज्वनिगु हानं नमया जक अनु नासिक
ज्वनिगु शब्दत थथेः—

(१) ज्यासल, अथल, वसल, जातल, न्हाल, जाल, च्वल,
ख्वाल, हाकल, पुल, घोगल, व्यल, प्वाल, तुनाल, बीबल, गल,
म्हुङल, ढाकल, वासल, सिखल, सिजल, कयल, प्वाकळ,
त्वाकल, घल, दगल, जाल, साल, ध्वल, मिनाल, काझाल, ग्व

नल, ताल, साखल, आखल, खाखल, इयाल, झल, ध्यल, इ० ।
(ज्यासः, अथः, वजः, जातः, न्ह्यः, इ०) ।

लिल, किल, बगिल, कइल, खइल, मिल, थिल, इल, इ० ।
(ली, की, बगी, कई, खई, मो, इ०) ।

+ सफुल, चकुल, नेकुल, अंगुल, हिनुल, उमुल, सुखुल,
कपुल, कपुल, धुल, दुल, पुल, ज्युल, ठकुल, भुटुल; कटुल,
जुल, हेकुल, नउल, झउल, धउल, वउल, कउल, गउल, सउल,
खउल, चकुल, गजुल, मुसल, मुल, इ० । (सफू, चकू, नेकू इ.) ।

(२) लख, ल्याख, पलाख, आपलाख, ढलख, हलुख, च-
लुख, सलिख, इ० । (लः, ल्याः, पलाः, इ०) ।

(३) ह्वाट, भ्वाट, ल्हँट, भेगट, कापट, खट, दुकुट इ० ।
(ह्वाः, ल्हँः, भेगः, कापः इ०) ।

(४) स्वँठ, प्वाठ, च्वठ, सिठ, इ० । (स्वँः, प्वाः,
च्वः इ०) ।

(५) खैच, पोलच, चापांच, औच, गौच, ग्वएच; (ग्वेच)
ल्वएच, (ल्वेच) सुपांच इ० (खैः, पालः, चापाँ, औ इ०) ।

(६) ह्वास, सनुस, थाय्स, मएस इ० (ह्वाः, सनू, थाय् इ०) ।

(७) फकन, बकन, च्वाकन, कन, लन, (फिगु)

विवरणः— + थ्वउकार मध्ये दुगु शब्दे सप्तमी विभक्ति ' इ ' त्यय
ज्वीबले (सफुलि) ज्वी । अथवादः— तृतीयाय्, पंचमी, विभक्ति प्रत्यय
' न्, नं ' ज्वीबले सफुलँ, -नँ, ज्वीमः गु मजुसँ सफुलिं ज्वी । सफुट, चकुट,
नेकुट, ठकुट, हेकुट, चकुट, दुकुट, इ० शब्दनं व्यवहारजू । थजः गु
मुख्य संज्ञा शब्द या पुर्व रूप केनिगु शब्द सप्तमी विभक्तिनं केनि इ० ।

❁ लिखित, (कलम) सुलचन (चस्मा) ध्वोन, द्रपन, बाखन,
टन (टंगयेगु) छयाकन, छयोन, कन, चिकन, प्याखुन, कुसुन,
पतिन, धलिन, (दलिन) कुलिन, इ० (फकँ, बकँ, च्वाकँ, कँ,
लँ, लिखि इ०)

(८) दाम, नाम, थाम, तम, गाम, (दाँ, नाँ, थाँ, इ०)

४ लीङ्ग हीकेगु:-

भाषाया थजःगु आ, उ कारान्त पुलिङ्ग मनुष्य वाचक शब्दे
'इ, ई' कार ज्वी वले स्त्रीलिङ्ग ज्वीगु व 'ए' कारान्त प्राणी
शब्द पुलिङ्ग 'ऐ' कारान्त ज्वीबले स्त्रीलिङ्ग ज्वीवनी हानं 'बा'
च्चेकेदुगु प्राणी शब्द पुलङ्ग, 'माँ' दुगु स्त्रीलिङ्ग थथे:-

(क) पु. लिङ्ग	स्त्री. लिङ्ग	(ख) पु. लिङ्ग	स्त्री. लिङ्ग
कका	काकि,	ख्यालु(ख्याल), ख्यालि	
बुढा	बुढी	इयालु	इयालि(चा)
आजा(आजु), अजि		गब्लु	गबलि
लाटा	लाटि	खुसु	खुसि
		थकु(थकालि), थकि	
		नकु	नकि

बिबरण:- ❁ थ्व न या अनु नासिक ज्वीगुलि, “इ, उ, ” कार
मध्य वर्ति अनुस्वार जक च्वनि गथे:- लिखि, प्याखु, कुसु, धलि,
पति इ० ।

(ग) पु.लिंग	स्त्री. लिंग	(घ) पु. लिंग	स्त्रीलिंग
वंप	वै(उपे)	गुरु बा(ब्वा)	गुरुमां(गुमाँ)
माप	नै, मै	ध्वंबा (ब्वा)	ध्वःमा
म्ये	म्यै	तःबा	तःमां
हं	है	चिरिब्वा	चिरिमां
धं	धै	दातिब्वा	दाति-मां
सं	सै	बाजु	माँजु, मासां, मुमाँ, हामाँ
खे	खै	बा-भउ, फइ, हैं, माँ-भउ. फइ, हैं	
छप	छपे	बा-सल, किसि	मां-सल, किसि
छुप	छुपे	बा-खिचा, खा, मा-खिचा, खा	
उप	उपे	वा-(बउरी)	मां (मउरी)
ह्यप	ह्यपे	बउरी-चखुँ, बखुँ, इखुँ	मउरी-चखुँ, बखुँ, इखुँ

(ङ) भाषाया मनुष्यवाचक पुलिंग शब्दे नो प्रत्यय जुइबले स्त्रीलिंग जुइ, दीर्घ ई, ऊ या ह्रस्व इ, उ ज्वनिगु शब्द थथे:-

✽ (अ) जोशी, माझी, जोगी इ. ।
जोशिनी, माझिनी, जोगिनी इ. ।

(आ) साहू, ब्रह्म, कुल इ. ।
साहुनी, ब्रह्मना, कुलुनी इ. ।

विवरण:- ✽ श्व चिन्हगु शब्दे प्राचीनया शब्दे पुलिंगया 'ए' या थासे 'य' जुया च्वन गथे:- 'वय, नाय, म्यय इ०' । अथेहे स्त्रीलिङ्गे ऐया थासे, 'ई' जुसा च्वन गथे:- उई, नई, मई, म्यई, इ० ।

✽ विवरण:- दीर्घ ई ऊ कार शब्दे स्त्रीलिंग प्रत्यय नी ज्विबले ह्रस्व इ उ ज्वी ।

(च) भाषाया पशुजातिवाचक आकारांत स्त्रीलिंग सा.
 शब्दे हानं पुलिंग यायेतः न्ह्यने टू प्रत्यय जुइगु थथेः-
 स्त्रीलिंग शब्द सा. पुलिंग शब्द टूसा (दोह)

५ अ,आ, इ,ई कारान्तादि संज्ञा शब्दः-

१. बुद्ध, राम, पीट [भ्वट] ह्य; मत, धंप, अःप, तांफ, ग्वःप,
 आल, फल, इ० अ०
२. तता, किजा, मचा, भिच्चा; अःपा, ओःपा, हुखा, फुंगा
 पा, इ० आ०
३. कि, पंछि, फइ, कुसि; हिति, भुति, सःखि, लाःखि इ० इ०
४. कःमी, लमो, कजी, नीनी, राना; ली, थी, बगी, कई इ० ई०
५. भट्ट, पशु, भालु, तिइतु; बकु, पट्ट, आलु, किपालु इ० उ०
६. कुल्ल, गट्ट, ज्यापू, घःकू, कऊ; दापू, त्वःकू, न्हू, पू, इ० ऊ०
७. च्वळे, त्यपे, ख्वपे, यल; पल्ये, प्वाके, धिके (भ्वाठ),
 धाले, मले, खाने, छे, म्ये, र्ये इ० ए०
- ८ न, मँ, सँ, धँ इ० ऐ०
९. गामा, तमा, नाया, पाया, घां; मा, ओ, का, च्या इ० ओ०
१०. भौ (भभूचा), औ (तुयागु औ , इ० औ०
११. लं, खं, ने, थ्वं, फं, कं, ह्यं, जं, स्वं, मं, खं, बं इ०
 मांफ्रांत अँन (अनुस्वारांत ।
१२. हः, कयः, आयः, ह्यलः, पलः (भूत, भबित्य) इ० तुनिफ्ति
 अन्त (विसर्गांत) ।

६ शब्दया विभक्ति प्रत्ययः-

कारक,	सख्या,	एकवचन,	बहुवचन,
कर्त्ता	१ प्रथमा	यात ×	पिं
कर्म	२ द्वितीया	यात ×	पित
करण	३ तृतीया	या, नं,	पिसँ (सँ)
संप्रदान	४ चतुर्थी	यात	पित
अपादान	५ पञ्चमी	याकँ	पिकँ
सम्बन्ध	६ षष्ठी	या (यागु)	पिनि (गु)
अधिकरण	७ सप्तमी	याके	पिके
संबोधन ?	८ (सःतेगु)	यः ?, ए?, हे!,	यो?, ऐ?, है?,

नपुंसक लिङ्गया बहुवचन शब्दे 'पिं' या थासे 'त' च्वनिगथे:- सिमात, सकृत, सिँकात- श्वनं विशेष व्यवहार ज्वीगु व प्रथमाय् विभक्ति छुं प्रत्यय मज्ज । तृतीया 'नं' पञ्चमी 'ँ' प्रत्यय ज्वी, श्वनं विशेष मपा । द्वितीया चतुर्थीनं संधि जुया 'यात लोप' विभक्ति मतसँ व्यवहार याय्गु चलन दु

● श्व चिह्न शब्दे द्यो, गुरु, कुट्टम्ब व जु, प्रत्ययांत ज्वीगु संज्ञा शब्दे बाहेक दकभनं बहुवचन प्रत्यय 'पिं' या थासे 'त' च्वनी- गथे:- मचात, जमीत, मिसात, इ० । थये हे 'तेत, तेसं (से), तेकँ, ते, (तेगु) तेके' क्रमथे प्रत्यय ज्वीगु थये:- मचात, मचातेत, मचातेसं (सँ) मचातेकँ, मचाते (तेगु) मचातेके इ० ।

दृष्टव्यः-× श्व चिह्न शब्दे, 'यात, थाकँ, यागु, याके' या थासे अकारांते प्राणिवाचक शब्दे क्रमथे 'ऐत ऐकँ, ऐगु ऐके प्रत्ययनं जू गथे:- (बुद्ध+ऐत)= बुद्धैत इ० ।

गथे:- सफुयात का: 'सफूका' दाँयात न्यु 'दाँ-न्यु' घोयात छायेगु 'घोछायेगु' बुँयात ज्यायेगु 'बुँज्यायेगु'।

अ, इ, उ, कारांतशब्दे सप्तमी बिभक्ति 'इ' प्रत्यय ज्वीबले, प्वाठ+इ= प्वाठे, दुःख + इ = दुःखे, दुटि + इ = " दुटी ", आलु + इ- 'या-' व् जुया-आल्वी ,

मेमेगु दक शब्दे 'य्' ज्वी, सिमाय्, हुखाय्, छेय् इ०

" यः, ? या, ? प्रियं सःतेगु:- यः ? माँ, यो ? दा, यो ? ता, यो ? वा, यः ? पाजु, ।

प ? पे ? सामान्य संबोधन:- प ? बाबु, पे ? दाजु, प ? मैजु, प ? साहू, पे ? गुरुजु ।

हे ? है ? अनादरं सःतेगु:- हे ? बाबुचा, हे ? न, हे ? मै,

२ सर्वनामे

उत्तम पुरुष, वाचक शब्दे जि-जिपिं,

उत्तम, मध्यम पुरुष वाचकशब्दे 'झी-झीपिं'

मध्यम पुरुष वाचकशब्दे " छि-छिपिं"

आदर वाचके 'छि-छिकपिं, छःपिं, छःपो-छपोपिं,'

आत्म वाचके 'थः-थपिं,' समीपदृष्ट वाचके 'आम-आमपिं,'

अन्यपुरुष वाचक शब्दे समीप निर्देशक 'थ्व-थुपिं, इपिं,' आदर वाचके 'थ्वेकः-थ्वेकपिं,' संकेत निर्देशके 'हूँ-हूँपिं,' अन्यवाचके 'कट-कटपिं,' दूनिर्देशके 'ब-उपिं, अपिं,' अनिश्चय वाचके 'सकल(लें)'

जि, छि, छि, थ्व, व, थः, शी, थुलि शब्दे द्वितीयानसं कारक बिभक्ति प्रत्यय एक बचने “यात, याकें, यागु, याके, (या) लोपजुयां (त) जक बाँकी प्रत्यय च्वनीः— जित, जिकें, जिगु, जिके ।

जिपि, छिपि, थुपि इपि, उपि, आपि इ० । बहुबचने पि प्रत्यय ज्वीगु शब्दे “द्वितीयाए” पित, पिकें, पि (गु) पिके, ” थथे क्रमथे प्रत्यय ज्वी थाय् (पि) या थासे (मि) क्रमथे च्वनीः— जिमित, जिमिके, जिमि (गु), जिमिके ।

श्वेकः, छःपो, आम, कट, हूँ शब्दे संज्ञा शब्दया बिभक्ति थेतुं एक बचने ‘यात इ०’ प्रत्यय ज्वी । अथेहे बहुबचनेन ‘पि, पित इ०’ बिभक्ति प्रत्यय ज्वीगु । हानं छिकपि, छःपि, थःपि, शीपि’ यानं अथेहेतुं ज्वी ।

सकल शब्दया एक बचने ‘यात, याक, यागु, याके,’ या ‘या’ थासे ‘सि’ च्वनि गथेः— ‘सकःसित, सकःसिके, सकःसिगु, सकःसिके ।

संवध बाचक सर्वनामे ‘ह्य’ अन्त्येगु शब्देनं अथेहेतुं ज्वी गथेः— गुह्यसित इ० । थुकिया बहुबचने ‘पित’ पिकें पिगु, पिके, या ‘पि’ या थासे ‘मि’ च्वनीगथेः— गुमित, गुमिके, गुमिगु, गुमिके ।

‘गु’ प्रश्नार्थक अप्राणि बाचक सर्वनाम शब्दं ।

‘सु’ ? प्रश्नार्थक प्राणि बाचक सर्वनाम शब्दं ।

‘मे’ ? न्ह्या, ? यः, ? अन्य प्रश्नार्थक शब्द सर्वनाम ।

‘हु’ ? ह्याय् ? प्रश्नसूचकार्थे ।

प्राणि अप्राणि या भेदं अपोदयावगु सर्वनाम शब्दः-

‘श्व’ शब्दं शुह्य, थुगु, ।

‘गु’ शब्दं गुह्य गुगु, ।

‘आम’ शब्दं आमह्य, आमगु ।

‘सु’ शब्दं स्वीह्य, स्वीगु ।

‘मे’ शब्दं मेह्य, मेगु ।

३ गुण [विशेषण] शब्दे

भिं, स्यं, ह्याउं, वाउं, तुयु, यचु, सुचु, पिचु, स्येकुं, केकुं कुचु, हेकुं, पाउं, माकु, फाकु, इ० ।

श्व शब्द साधारण रूपं नार्थे जक संज्ञा शब्दया न्याने वै गथे:- यचुगु-थाय्, माकुगु-आलु, हेकुं ख्वाह्य-स्यंह्य-मनु इ० । ह्याउया वेसं, बेसीं सिबे, सिकं वाऊं अपालं ज्यु ।

श्व शब्दे गुबले प्राणि अप्राणि व संख्या शब्द प्रकट ज्वीबले अनेक भेदया प्रत्यय ज्वी:- ह्य, गु, वा, ठु, पु, ता, क, हा, गः, जु, धे, त्वा, इ० । :- भिह्य - मनु, न्हेगु - सफ़, तःपा-लं, न्याठु-पलःतर्कारि, स्वपु-लंडु, तःता-खँहात, तःक - ज्यायात, तःहा - ति, व्यागः- खायुसि, तःजु - ता, निधे - कनि, गुत्वा लिखि ।

गुबले श्व गुण शब्दे विशेष याना धर्मभाव प्रकट यायेतः “स्ये, ये, क,” प्रत्यय ज्वीबले संयुक्त क्रिया र्थे ज्वी:-

ह्याउं स्ये च्वह्य सुव्यो ।

बांलास्ये च्वह्य मिसा खः ।

ह्याउं क सुख्यो लुल । वं माकु क नल ।

द्यो ह्याउं ये धुं कल । वसः हाकु ये धुं कल ।

श्व गुण बाचक शब्द नाम धातुक्रिया र्थे तु क्रियाया रूप चलेज्जः—

ह्याउं, ह्याउंल, ह्याउंइ

इकु इकुल इकुइ

सुचु, सुचुल, सुचुइ,

(४) क्रिया बाचके

क्रियाया मूल्यात धातुधाये, क्रियाया अर्थ ज्याया बोध ज्वी

‘प्यन, खन, चिन, च्वल्, बुल्, हिल्, भाःप्, त्वःत्, ह्य्, धाय्, लुय्, मिय्, ग्वाय्,’ थजः थजःगु धातुया अन्त्य आखः व्यंजनान्त धका सीके ।

धात्वी उत्तम पुरुषया बर्त्तमान क्रिया प्रत्ययया ‘ए’ ज्वी-बले ‘प्यन+ए=प्यने, हिले, भाःपे, त्वःते, धाये, मिये, ग्याये एकारांत ज्वीधुं कुबले क्रियाया रूपं, व्याकृत धातुया रूपे ‘गु’ प्रत्यय ज्वीबले प्यनेगु-प्यन्गु, हिलेगु-हिल्गु इत्यादि थुगु धातु धका थये रूप सीके माल ।

जुया च्वंगु कालयात ‘बर्त्तमान’, ज्वीधुं कुगु कालयात ‘भूत’, ज्वातानगु कालयात ‘भविष्यत्’ ।

गुगुलिया बिषये खज्वा वैत ‘अन्यपुरुष’ गुह्यलिस्स्ये खं ज्वी वैत ‘मध्यम पुरुष’ ल्हाः ह्य ‘उत्तम पुरुष’ ❀

बिबरणः—❀ श्व भाषाया थौं कने क्रियाया बहुवचन या व्यवहार मयागुलि थन ल्हाये म्वालगु जुल । हानं अन्य, मध्यम पुरुषया समान हे क्रियाया रूप जुल, उत्तम पुरुषया जक मेद जुया च्वंगु जुल ।

क्रियाया रूपावली

वर्तमान	भूत	भविष्यत	आज्ञा	विध्यादि
“ः”	“अ”	“इ”	{ ल्यञ्जना न्तलोप }	“यु”
“ँ”	(अल)			
“उ”				
“ए”	आ	ए		
“ए”	“आ”	“ए” (तिनि)	“यु”	“यं”

वर्तमानकाले धात्वी व्यंजनात् वैगु आखः या 'न' या लोपजुया अनुनासिक ' ' ज्वीगथे :— व्वन् 'न' या व्वँ, जँ, प्यँ इ० । अथेतुं धात्वी 'य्' यानं लोपजुया च्वेयागु आखले दीर्घ उच्चारण चिन्ह ' : ' श्वज्वीगथे:— न्यय् 'न्य' या न्यः, हः, नः, इ० । अथेतुं प, त्, अंत्ये वैगु धात्वी व 'क्' अंत्येदुगु प्रेरणार्थक क्रियाय् व 'उ, इ,' कार पुर्वबर्ति धात्वोजक 'उ' कार प्रत्यय ज्वी गथे:— भःपु+उ=भःपु, भाःपु, हःपु इ० । त्वःत +उ= त्वःतु, सःतु इ० । प्रेरणार्थक क्रियाय् 'उ' प्रत्यय ज्वी बले, याःक+उ=याःकु, धाःकु, प्यँकु इ० । अथेतुं इकार पुर्वबर्ति धात्वी मिय्+ऊ=म+इ+य् । ऊ=म्यु, ह्यु, त्यु इ० । अथेतुं उकार पुर्वबर्ति धात्वी 'उ' या दीर्घ 'ऊ' ज्वी गथे:— लुय् 'या' लू, खुन 'या' स्खँ, बुल् 'या' वू, इ० ।

उत्तमपुरुषे क्रियाय् 'ए' प्रत्यय ज्वीबले धात्वी 'न, प्, त, य्,' अन्त्य आखले न+ए=ने-वने व्वने, इ० । ए+ए=पे=भाः, भःपे, हःपे इ० । त्+ए, ते-त्वते, हिते इ० । ल्+ए=ले=व्वले, नाले इ० । मिय्+ए=ये=हये, वागे इ० । अथेन्-धिजुया (मिलेजुया) उत्तम पुरुष क्रियाय् व धात्वी दक्क 'ए' कारांत धका सीके माल ।

भूत काले धात्वी व्यंजनांत आखः या 'न' कारांत व ल्कारांन्ते भूते प्रत्यय 'अ' ' ' ज्वी गथे:— व्वन+अ=व्वन, च्वलं, हानं 'प, त कारांत, क्' प्रेरणार्थक क्रियायन् 'अल' प्रत्ययज्वी गथे:— भाःपु+अल=भाःपल, त्वःतल, व च्वःक्+अल=व्वःकल, इ० । अथहे 'य्' कारांन्ते जक 'य्' या लोपजुया

भूते प्रत्यय 'अ' या ह्रापा 'ल' आगमन ज्वी गथे:- 'ह्य्' 'ह+ल्
+अ=हल, ' धाय्' धा+ल+अं=धालं, लुल, मिल । अथेहे
' य ' कारान्ते चिनाआखः दुगु धात्वी (इ धातु संग्रहने जक)
' य ' या लोपजुया भूते प्रत्यय 'अ' या ह्रापा 'त' आगमन ज्वी
गथे:- ' ग्याय्' ग्या+त+अ=ग्यात, न्यात, स्यातं इ० ।

मध्यमपुरुषे उत्तमपुरुषया वर्त्तमान भूतकाल या शब्दत
प्रयोग ज्वीबलेप्रश्नबोधक ज्वनिगु गथे:- छँ नये ?, छँ नया ?,

उत्तमपुरुषया 'न, प्, ल, त, य्' कारान्ते दकभनं भूते
प्रत्यय 'आ' ज्वी गथे:- व्वन+आ=व्वना, भाःप+आ=भाःपा,
व्वला, ह्विता, हया, फाया, लुया, मिया । हानं 'य' कारान्ते-
या चिनाआखः दुगु (इ धात्वीजक) 'य' या लोपजुया 'आ'
प्रत्यय ज्वीया ह्रापा 'न' आगमन ज्वी गथे:- 'ग्याय्' ग्या+न
+आ=ग्याना, न्याना इ० ।

अन्य, मध्यमपुरुषया भविष्यत काले दकभनं 'इ' प्रत्यय
ज्वी गथे: व्वन् + इ = व्वनि, (व्वनी) त्वःत+ इ = त्वःति
(त्वःती, सःति, व्वलि, ह्विति, भाःपि,) हानं य् कारान्तेजक
बिकल्पं 'य्' या लोपजुया 'इ' प्रत्यय ज्वी गथे:- 'ह्य्' ?
ह् + इ = हइ (हयि) ' फाय्' फा + इ = फाइ (फायि)
ल्वि (लुयि) मी (मियि) ग्याइ (ग्यायि) न्याइ (न्यायि) इ० ।

उत्तम पुरुषया भविष्यतेनं वर्त्तमाने थें तुं 'ए' कारान्त
ज्वी खालि भविष्यत पष्ठ यायेत : जक 'तिनि' प्रत्यय तनेगु ज्वी
गथे: नयेतिनि, व्वनेतिनि, भःपेतिनि, स्वनेतिनि ह्विलेतिनि इ० ।

य्कारान्त धात्वी आक्षा (लोट्), क्रियाय अन्य , मध्यम

पुरूषे धातु या व्यजनान्तआखः लोप ज्वी गथेः— याय् = 'या,
 धाय् = 'धा' क्रियाय् दीर्घज्वीगुया ह्रस्वन ज्वी गथेः— 'मि'
 म्यु, ह्यु, इ० । 'लु' लु, सु, जु, बु, इ० ।

अथेहे उत्तम पुरुषे क्रियाया विकल्प क्रियाजक उवी गथेः—
 धाय् (धौ) याय (याँ, हय् (हे) नय् (ने) ग्याय् (ग्याँ) इ०।
 बिध्यादि (बिधि, आशिर्बादि लिङ्) क्रियाय् अन्य, मध्यम
 पुरुषे 'यु' प्रत्यय उवी गथेः—❁'याय्, -याय्यु, ' व्वन ' व्वन्यु
 ' ह्याय ' ह्याय्यु, भःप्यु, जप्यु इ०।

अथेहे! उत्तम पुरुषे 'ए' कारया विध्यादि 'णं' कारांत
ज्वी गथे:— यायें, घायें, ह्यायें, व्वनैं, भःणैं, त्वःतैं, च्वल्लैं इ० ।

३ धातु संग्रह:-

(क) प्यने, अने, व्वने, त्वने, वने, ल्हने, मने, फ्यने, न्यने, ध्यने, च्वने, स्यने, फ्वने, खने, गने, हने, लने, पने, ख्यने, तने, क्यने, त्वने, छुने, बने, सने, कने, ज्ञने, थने, दने, क्ष्यने, थ्यने, ।

(ख) खुने, भुने, कुने, मुने, तुने, पुने, थुने, लुने, उने, पिने, चिने, थिने, निने, सिने, ह्मिने, हिने, छिने, तिने, इने, लिने, ।

(ग) च्वले, काले, वाले, साले, माले, हाले, ग्वले, छुले, हले, ह्याले, नाले, त्यले, स्वले, प्वले, यले, पाले, ।

बिबरणः य् कारयाजक बिकल्पनं लोपञ्ची याय्यु, (यायु)
हय्यु (हयु) धाय्यु (धायु) इ० ।

(घ) बुले, हुले, सुले, पुले, उले, तुले, कुले, खुले, (प्ये) ।
हिले, थिले, तिले, हिले, सिले, चिले, निले, इले, ।

(ङ) भाःपे, हाःपे, ऋवपे, कपे, त्वपे, छाःपे, जपे, व्येपे,
द्रहलपे, मुःपे । त्वते, सःते, हिते, ।

वन्के-‘ व्वंके ’प्यन्के-‘ प्यंके ’ इ० [प्रेरणार्थकक्रिया]

(च) हये, नये, ल्यये, तये, गये, लये, थये, ल्हाये, न्हाये,
न्यये, ग्यये, फ्यये, ख्वये, ञ्वये, ध्वये, ब्वये, ल्हये, फये, वये,
झये, कथे, हये, पये । फये, त्वये, स्वये, ध्वये, श्वये, छ्वये, ।

(छ) धाये, काये, फाये, वाये, झाये । छाये, हाये, दाये,
खाये, साये, लाये, चाये, ताये, ।

(ज) ण्डुये, ण्डुये, लुये, डुये, सुये, दुये । जुये, खुये, छुये,
उये, वुये, हुये, ह्यये, पुये, चुये, कुये, मुये, मिये, हिये, । थिये,
बिथे, फिये, पिये, लिये चिये, तिये, छिये, निये, किये, सिये,
छिये, इये, जिये, दिये ।

(झ) ग्याये, न्हाये, ञ्वाये, श्वाये, न्वाये, ल्वाये, स्वाये,
ध्वाये, ह्वाये, फ्वाये, छ्वाये, ख्वाये, ब्वाये, काये, त्याये,
बिज्याये, स्याये, ज्याये, प्याये, श्याये, पाये, र्हाये, बाये
थाये, याये, । चाये, न्याये, ताये ।

५ अव्यय

(क) क्रियायोगीः—

(अ) ‘ कालवाचक ’ः— उबले, आबले, थउने,
नउने, नेनउने, आकिवं, इवं, आः, न्हावाः, सुथे, बनि, हिनै,

चाने, कने, कंस, थपने, अले थुगुखि, उखुसु, नकतिनि, ।

(आ) 'थानवाचक':- दुने, पिने, च्वे, क्ने, न्होने, लिउने, अन, थन, गन, गखे, जवे, खवे, थःने, कःने, उथाय, जिथाय, ।

(इ) 'रीतिवाचक':- मुसुक, पुलुक, सुरुक, फु-
दुक, बल्ल, सुदुक, अर्थे, उख्तं, गपासकं, वांलाक, मेख्तं ।

(ई) 'परिमाणवाचक':- उलि, मलि, गुलि, जक, दक, फुक, व्याक, श्याक, सकभनं आयर, ह्य, ।

(उ) 'स्वीकार निषेधवाचक ? खः ?, हला ?, अं ?, हँ ?, है ?, हां ?, न्ह ?, अने ?, ह्या ?, उजो ?, ने ?, मने ?, ज्यो ?, हस ?, ।

(ख) 'नामयोमी':- नाप, लिसे, सिनं, पाखे, लिक, जाः ।

(ग) 'संयोजक':- हर्मि, व, व, कि, बा, धका, अथवा ।

(घ) 'विस्मयादि बोधक':- अहा ?, हाहा ?, धंदे ?, अप ?, ये ? अहो ? अउइया ?, छि ?, छिछि ?, गत ? फिक ? उऊ ?, ।

श्व अव्यय शब्देन संबंधकारक 'या' या व्यवहार व गतं गतं अनुस्वारनं प्रयोघज्जगथे:-उबलेया दिने, उखुनुया ख, ज-
वेखवे या चागुलि ।

थएनें, नउने, न्होनें, लिउनें, मुसुकं, व्यःकं, बलि, अनं बल्लं
तल्लं ।

अव्यय या शब्दे:-

‘ व ’ (शब्दं) उ-(अ)

अके, अकि, उलि, उकि, उथाय्, अन, अनथाय्, उलिचा, उगुलि, उसि, उह्म, उगु, उजोह्म, उजोगु, उजोथाय्. उखे, -पाखे, अखेपाखे, उपाय्गु, उपाय्धं, -चा, अपाःधि चा. अपा-य्स्कं, उपाय्चो उभनं, उख्तं, उबले, अथे ।

‘ थव) (शब्दं) थु-(थ):-

थके, थकि, थुलि. थुकि, थुथाय्, थन, थनथाय्, थुलिचा, थुगुलि, थुसि, थुह्म, थुगु, थजोगु, थुजोथाय्, थुखेपाखे, थखे-पाखे, थुथाय्गु, थपाय्धं, -चा थपाःधि, -चा थुपाय् स्कं, थुपा-य्चो, थुभनं, थुख्तं, थुख्नु, थुबले, थथे ।

‘ गु ’ (शब्दं) ‘ ग ’:-

गके, गुकि, गुलि, गुथाय्, गन, गनथाय्, गुलिचा, गुगु-लि, गुसि, गुह्म, गुगु, गुजोह्म, गुजोगु, गुजोथाय्, गुखे-पाखे, गखेपाखे, गुपाय्गु-गुपाय्धं, -चा, गपाःधि, -चा, गुपा-य्स्कं. गुपाय्चो, गुभनं, गुख्तं, गुख्नु गुबले, गथे ।

मे (शब्देनं)- ह्म-गु-ख्तं-खे-बले-थाय्-गुलि-(लिं) ।

न्हा (शब्देनं)- ह्म-गु-ख्तं-खे-बले-थाय्-गुलि-(लिं) थे ।

आम (शब्देनं)-ह्म-गु-ख्तं-खे-बले-थाय्-गुलि-(लिं) पाःस-

क-पा.गु- थे ।

६ शब्दरचनाया

भाषा या शब्द रचना याः कृदन्त, (क्रियाय् प्रत्ययज्वीगु)
तद्धित, (नाम, सर्वनामे प्रत्ययज्वीगु) समास, शब्द चिधं-
कातःगु शब्दत थथे :—

१. (क) कृदन्त शब्दे कर्त्तावाचकः—

ह्य (म)=याःह्य (याःम) याःह्य, स्याह्य इ० ।

क=याक, स्याक. ह्याक, व्वंक, इ० ।

पिं (बहुवचने)=याःपिं, याहपिं, स्याःपि, इ० ।

सिं विशेषणार्थे) हासिं, ख्वसिं, नसिं, (गुलु), पुसिं ।

ख्वं (अपाअर्थे) हाःख्वं, नःख्वं, न्याख्वं, (पसःख्वं) इ० ।

आहा (मुख्यार्थे) (फुक+आहा)=फुकाहा, मुल्याहा,
बुनाहा ।

फर= (ग्याये+फर) ग्याफर, इ० ।

(ख) कर्मवाचकः—

च= (ख्यायेगु+च) ख्याच, न्वाच, इ० ।

त= (कुत्तेगु+त) कुत इ० ।

सि= (थलअर्थे) (हायेगु+सि) हासि, (फव्वेगु+सि)

फ्वसि, (तयगु+सि) तसि, नासि इ० ।

खि= (चियेगु+खि) चिखि, (स्वायेगु+खि) स्वाखि ।

गु= (शब्द शब्दे) याःगु, याइगु, यायेगु, यानागु इ० ।

सा (नयेगु+सा) नसा, तिसा, वुसा, तुसा इ० ।

कू= (हीकेगु+कू) हीकू, (हेकू) (दायेकु+कू) दाकू इ० ।

पौ (दायेगु+पौ) दापौ, (लायेगु+पौ) लॉप्पौ इ० ।

ब= (भ) (ह्मिनेगु+ब) ह्मिब, (तयेगु+ब) तब (तभ)

(ज्वायायेगु+ब) ज्वाब, पुजाम, लब, कब इ० ।

पा= नपा, दापा, कापा, सुपा, तपा इ० ।

का= (जनेगु+का) जका, (तियेगु+का) तीका, (मॉयका) ।

(च्वयायु+का) च्वका, (प्वःयागु+का) प्वका इ० ।

बसा= (दुवेयागु+बसा) दुबसा, (पिनेयागु+बसा) पिबसा

(ग) भाववाचकः—

पु= (नयेगु+पु) नपु, दिपु, ल्वापु, स्वपु, चंपु खंपु, स्वापु ।

सु= (नयेगु+सु) नसु, दासु, कासु, पासु, तासु इ० ।

गू= (नयेगु+गू) नगू, न्यगू, हिगू, स्वगू इ० ।

बह= नयेबह, त्वनेबह, जुयेबह, यायबह इ० ।

भाय्= नयेभाय् त्वनेभाय, जुयेभाय्, स्वेभाय् इ० ।

त्वह= म्वाःगुत्वह, भाःगुत्वह, नयेगुत्वह, कायगुत्वह ।

सुला= नसुला, कासुला, (तियेगु+सुल) तिसुला इ० ।

इ (न्होथेने इ, आ, ज्वीगु द्वन्द्वक्रिया) नयेनिये, खुयेखाये,

पाले पिले, हाले हिले, जुये जाये इ० ।

कुं = (ज्वनेगु+कुं) ज्वकुं लुकुं व्यकुं इ० ।

खँ = [नयेगु+खँ] नखँ [त्वनेगु+खँ] त्वखँ इ० ।

द्यो = नेद्यो, जूद्यो त्वनेद्यो हेक्साद्यो इ० ।

(घ) कृदन्तेक्रियावाचकः—

आः = [पुर्वकालिक्रिया] [नय्+आः] नयाः [जुया,+आः] जुया
नयाःवा, जुयाःच्वन, सनाःजुल, धयाःहल इ० ।

यानाच्वन [यानच्वन] [संयुक्त क्रिया] च्वनच्वन, सना-
दिल, दनादिसँ, याना विज्याहुं इ० ।

जुजुँ [सातत्यबोधक] यायाँ, ननँ, काकाँ स्वस्वँ, ततँ इ० ।

क, कं, = याक, याकं धाय्क धाय्कं, व्वंक, व्वंकं; येक, येकं;
मय्कं, मय्कं; सीक, सीकं नेक, नेय्कं इ० ।

वँच्वन [सातत्य संयुक्त] जनावँच्वन, धयावँच्वन, यानावँज्जी ।
हे [निश्चयार्थे] याहे याये, याय्हेतिनि, यायेहं याये ।

सा [हेतुहेतुमद्भूतकाल] धाःसा, धाइसा धायेसा इ० ।

लि [त्का, त्व लिपायाअर्थे] नयालिवये, धयालियाई इ० ।

मास्ये = [इच्छाअर्थे] नयेमास्येवल, यायेमास्येवइ, यास्ये, धाःस्ये ।

नः [यङन्त वारवार यायेगुअर्थे] ननेनः, यार्योनः, धर्धोनः,

जुजूनः स्वस्वेनः, ख्वख्वेनः, गगेन इ० ।

तः [कारण उद्देश्य बोधक] नयेतः, नेतः, याय्तः, यायेत इ० ।

नि [भविष्यतभावे] नयेनि, यार्येनि, यानानि, याइनि ।

तु [बार बार यायेगु अर्थे] नतुनल, यातुयात, सतुसन ।

लि,लिं [उकार शब्दया लिपा 'सप्तमी, तृतीया' ज्वीगु] नयेगु

‘ लि, ’ नयेगु ‘ ल ’ च्वनेगुलि, च्वनिगुलिं, थुलि,

[लिं] उलि [लिं] याय्गुलि [लिं]

व, वं [ननानंअर्थे] धाय्व-[धाय्वं नल] स्वेव-स्वेवह्लि

काय्वं-[काय्वं ख्वल] इ० ।

माः [आवस्यकअर्थे] यायेमाः, नयेमाः, वनेमाः इ० ।

माँ [प्रार्थणाअर्थे] यायेमाँ नयेमाँ वनेमाँ इ० ।

(२) (क) तद्धित शब्दे कर्त्तावचक :-

चुलु=खिचुलु, इ० ।

सुलु=न्हिसुलु इ० ।

मुलु=खिमुलु च्वमुलु ।

कुलुगुलु=गजिगुलु, श्वगुलु, अणला-गुलु छेकुलु इ० ।

नःगुलु खँगुलु, बझांगुलु इ० ।

सु= मचासु, बुरासु, ल्यास्येसु, गामोसु, ग्वाज्यसु ।

थु= [थुवा अर्थे] सांथु, हेंथु, मेथु, छेथु, बुँथु, इ० ।

पू [मुख्यअर्थे] सापू, मेपू, हेंपू, इ० ।

मू [मुख्यअर्थे] ‘ धमैयामू ’ धमू, ‘ हायेगुयामू, ’ हामू,

‘ तयेगुयामू ’ तःमू, ‘ जनेगुयामू जँमू इ० ।

जु= [उत्तमनामे] गुरुजु, जुजु, जांशोजु मैजु, बाजु, ताःजु,

पाजु, भाजु, पाँजु इ० ।

चा= [चिधि; चिधंगु, क्ह्यंगु अर्थे] मचाचा, मँचा,
 हाराँचा, सुखुचा, अपाँयःधिचा, उलिचा, जासिचा, खाचा
 घाँचा, प्यँचा, चिधिचा, तःधिचा, भतिचा, लुचा, इ० ।

वाल=झवाल, जँवाः, न्वँवाः, पिवाः, थुवाः, घःवा, जुवाः,
 आवाः, ठुवाः, नेवाः इ० ।

सिं=(मुख्यअर्थे) हाकुसि, ताकुसि, हासि, गुनसि, पुनसि,
 सि=(फल) तुयुसि (तुसि) खायुसि; चाकुसि, जासि, इ०
 काली=तँकाली, क्केकालि (कंकाली) इ० ।

(ख) तद्धितेभाववाचकः=.

स्ये=ह्याउं'स्ये, वाउं'स्ये, तुयुस्ये, हाकुस्ये, बाँलास्ये ।

क=ह्याउं'क, वाउं'क, तुयुक, हाकुक, बांलाक,

ये=ह्याउं'ये, वाउं'ये, तुयुये, हाकुये, बांलाये ।

ए=ह्याउं' (ह्ये) वाउं' (वे) तुयु (त्वे) इ० ।

ऊं'=(वर्ण) ह्याउं',-उं',-ला ?, वाउं',-उं',-ला; तुयु-
 उं'-ला ? इ० ।

पह=बुरा-पह, मचापह, अस्यपह, लुचापह, मुखपह ।

पोना=बुरापाना, मचापोना, मुखपोना, ल्यास्येपोना इ० ।

कुरा= आसाकुरा, मतिकुरा, मायाकुरा इ० ।

कुति=आसाकुति, मतिकुति, मायाकुति इ० ।

पँ=घापँ, त्यापँ, द्वपँ तपँ, थापँ, गुरुपँ इ० ।

खू=(लायाखू) लाखू, (हियाखू) हिखू, बुखू ।

ला=लवे-ल्वेला, क-कला, थला कला इ० ।

गल=घाया+गल) घांगल, नउंगल, हेगः, तुंगः इ० ।

सल=(थाय्) (ज्याया+सल) ज्यासल, पाठसल, पसल ।

(ग) तद्धिते गुण वाचकः

आलु=दयालु, विषालु, श्रद्धालु इ० ।

इयार=(चित्त+इयार) चितियार, गुठियार, होशियार

ई=निवासी अर्थे) (नेपाल+ई) नेपाली, जापानी, इ० ।

इ=(निवासीयाह्य) (यल्+इ) यले, ख्वपे, न्वेरे पर्वत्ये

मी=(याह्य अर्थे) जँमी, बुगमी, फँपिमी, सकमी इ० ।

ई=(गुन+ई) गुनी, खानी, धनी, नामी, इलमी ।

कःमी=(ज्यायाकह्य अर्थे) लुँकःमी, दँकःमी, सिंकःमी,

लहोंकःमी, मरिकःमी, बज्रकःमी, ज्यामी लँमी ।

ए=(अनादरे) स्वाथ्या-स्वाथे प्वात्या-प्वाते,

ग्वाथ्या-ग्वाथे, ख्वात्या-क्वाते, काथ्या-काथे, धुव्या-धुवे,

बेथ्या-बेशे मस्या-मस, लुकुज्या-लुकुजे, धंन्या धंने, ।

तमो-तमा, गामो-गामा, पायो-पाया, हॉमो-हॉमा,

ह्वाज्य-ह्वाजे, ग्वाय-ग्वाजे, पाख्य-पाखे आख्य-आये,

अस्य-असे, बाग्या-बागते, तिक्य-तिके,

अव्य-अवे, स्यास्य-स्यासे,

(३) (क) समासे:-

अव्ययी भावः—द्विषं—(दिनप्रति) द्विषि, नःकथं, माथं, नकं,
देसि,

तत्पुरुष.—बुँज्या-(बुँयाज्या) दांल्या-(दांयाल्या) मरिष्व (मरि-
याप्व), छेँखँ (छेयाखँ), सिमाह, सिमाक्वे, चाभेगः
सँप्व, तँप्व, द्यास्वाँ, गःक, धँप्व, लुँमाह, लुँत्या,
नत्या, ह्यःत्या, मोफूति, तुनिफूति, सूतिलः,
सितिलः, प्वँमे ।

कर्मधारयः— भुयुसं (भुयुगुसं), चाकुमरि (चाकुगु मरि)
खायुस (खायुगुसि), मुखुस्वाँ, सुखुकै,
स्येकुँखा, ह्याउँखा ।

द्विगुः ख्वीसः (ख्वीगुसः), स्वख्वः—(स्वँगुख्व), खुक्कं
(खुगुक्क), न्हेपला (न्हेगुपला), प्यपा तुटि ।

द्वन्द्वः—न्हापा लिपा (न्हापा व लिपा), धग्बचतं (धग्बचतं)
जाके, स्यू कं, ख्वसा-घासा, धउबजि, तताकैहँ, व्वामां

बहुव्रीहिः—सिँखा, धँखा, किसिकि, डुकूँपा, कूँपा, तुः
प्व्हाट्ट (बाँखाह्म), तः गः छथों (तः धँपि) ।

इति (शुलि)

न्यने दधवी ङह्रस्व इ उ दुगु शब्द

निनाः सिंबसि, थिकु आदिवा बिखू हिन्दू
 मिनाः लिउ छिपा; सिलपाः ह्मिचा किजा
 मिखा सिमि भिंचा लिक्क ह्मिग तित
 इता लिसः मिसा धिके हिसि पिला
 निसला दिपु पिचा ३ पिलाक्क दिप जिमले
 भिंपु न्हिने चिल्लं सिमा पिने किमना
 त लिउने रिति न्हिल्लि तिथि तिन
 चिचि दिप छि दिशा न सिमि
 पि तिकमा झि (झिङ्ग) छिम्बा दिला तिम्बा
 चिल्ला किप्यें सिल्ला इचा खिति किचः पिचः ।

मुस्या कुलि खुसि फुक्क पुलि मुगजि तुंग
 उसु उगः तुतु ह्मुकं लुखा कुकु सुका
 दुव मुसु मुजा लुडामा सुसु कुले दुगः
 गुनकेरा दुकु हुखा फुलुक्के पुलु फुंगा लुकि
 उडः पुंगा गुई ह्मुडः कुसुं खु तुना
 गुँला गुँ सुपाय् उगः मुगः चुपि गुठि हुँकन दुने
 उबले नउने कुमिचा सुथे खुसु पुलि दुगु सुमे दुव ।

तिइतु सियुक्क सिसःसिमां; किसिकि सितिलः
 चिकिधे चिरिह्वा तनिह्वा चिमिसँ सतिबेसि
 छिमिला मिलिमचा तिमिला तिसिपु

मुख स्वाँ फुसुव कुमुकु दं दुकुलु ह्मुचुन भुतुमले पुलुक्क

तुलुचा फुडक सुकुभडु पुडक फुतिफुतिकेरा, ह्युदुसि
तुनिफुति लुकुघो फुति फुतिबा झुरुक ससिफुतिवा
चुलुक सुरुक उवुनु थउसि थुखुनु ।

(२) ह्यने दीर्घ ई ऊ दुगुशब्दः—

ईचा ह्यीग स्वी भू झूल सूमल्ये सुमिचा बीबः
तीमा पी न्हू कूळि कू. त्वःकू सूपीझंगः पीट कीगः
स्वी पू तूल कू'नवः तना नीनी धोके थींला
ऊठ कूईदूमिचा दीबा हीस्ये मी दू'गः ईका
पीस्ये ली नीं (जगया व ख्या लाकि ! नी)
ध्वीचा (देंचा) खीं (थायेगु बाजं) धी (लंयाधीहने)

(३) संधि* (ल्वाकज्यागु) शब्दः—

(न+ए) ने, (न+इ)=ने, (न+इ)=नै, (वि+इ)=बी, पी, ।
(आलु+इ)=आल्वी, पुढी, ह्युप्पी, (बुद्ध+एत)=बुद्धैत,
रामैत, ।

(याय्+के) याके, (हिल+के) हीके, (व्वन+के) व्वँके,
(तुल्+के) त्वीके ।

(खियागुप्वा)=ख्याँप्वा, (सियागु बाज)=स्याबजि, !
(पालिक्कयालाकाँ)=कपालाकाँ, (थ्यायेगुसफू)=थ्यासफू,
(भट्टुदुगुनकि)=भट्टुनकि, (तुलिगुकि)=तुल्कि,
(पूजायाये)=पूज्याये, (भागियाये)=भाग्याये, (अनियाये)
=अन्याये,

(बुगुबाहा)=बूबाहा, (खँयाबछि)=बाखँ, (मुगुलंपु)मुळपुं,
(छुसियागु)=छुस्या, (छुस्या); (तियात्ति कःयाकः)=
तितिकःकः, ।

(धयागु)=धैगु, (सुयागु)=स्वीगु, (सयागु)=सिगु,
(थुयाकयागुया बाः)=थकबाः, ६० ।

छगु शब्दं धात्वी संज्ञाय् अनेक अर्थ ज्वीगु शब्दः—

क्रियाय्

लि= 'खचँ-लि-साले,' बुँ-लि-फ्नाये, दाँ-लि-काये, दुति-
लि-चाये, मिसा-लि-गने, छसि-लि-चिले, जिज्याय्
लि-फिये, का-लि-तुले, न्यागुलिनं-लि-स्वये, छुँ-लि-व्हाये
श्वे-लि-व्हायेमाहँ, पुंगाय्-लि-धने, थऊं-लि-बाय्-धुं-कल
स्वेचेम्हुडु लि ह्यालेमाः, लि-ज्वये-धुं-कल, ६० ।

संज्ञाय्

लिक, लिसः, लिछयों, लिखःबल, लिउनेच्चँ, लि-पा
लिथु, लि-कथं, लिबाँमरुह मिसा, ६० । (थुलिछगुजक
केनागुजुल)

ध्व सफू दइगु थाय—

१ आदि बज्राचार्य नागबहाल,

ल. पु. नेपाल.

२ धर्मोदय कार्यालय,

कालिम्पोंग,

३ मानदास चित्तधर असन,

का. पु. नेपाल.

४ भक्तबहादुर बुक्सेलर.

भोटाहिटी.